

بررسی عوامل مؤثر در طول مدت تحصیل دانشجویان بورسیه ایرانی در بریتانیا

دکتر علی اکبر حق دوست*

متخصص آمار و اپیدمیولوژی، استادیار دانشگاه علوم پزشکی کرمان

علی پورخاندانی

دانشجوی دانشگاه علوم پزشکی کرمان

فریده افشاران

محقق آموزش در دانشگاه لندن

چکیده

با توجه به اهمیت اعزام دانشجویان به خارج برای کسب دانش و مهارت‌های نوین برای توسعه کشور و اهمیت این موضوع در آموزش عالی در سطح دنیا، لازم است تا توجه ویژه‌ای به مشکلات فرایند مذکور و تلاش برای ارتقای وضعیت موجود انجام شود.

این مطالعه بر روی دانشجویان بورسیه ایرانی اعزام شده به بریتانیا در سال ۱۳۸۲ انجام شد و این گروه از دانشجویان با استفاده از پرسشنامه استاندارد شده در خصوص عوامل مؤثر بر موفقیت تحصیلی و طول مدت تحصیل خود در مقطع دکتری پاسخ دادند.

نتایج این تحقیق نشان داد که مهم‌ترین عوامل مؤثر بر طول مدت تحصیل دانشجویان به ترتیب اولویت عبارت بودند از: ضعف زبان انگلیسی، عدم توانایی استاد راهنما در هدایت دانشجو و نامتناسب بودن میزان دریافتی با هزینه‌های زندگی. در عین حال، مهم‌ترین حیطة مؤثر، عوامل مربوط به حیطة استاد راهنما بود. همچنین، ۵۷٪ پاسخ دهندگان تأثیر فشار اقتصادی را زیاد تشخیص داده بودند.

به نظر می‌رسد در نظام بورسیه باید در انتخاب استاد راهنما و همچنین، آماده‌سازی دانشجویان برای تحصیل در خارج از کشور تدابیری اندیشه شود. دانشجویان ایرانی به دلیل زحمت در گرفتن پذیرش قبل از اعزام، کمتر در انتخاب استاد راهنمای خود سختگیری می‌کنند؛ همچنین، شاید آنها به اهمیت توانمندی برتر در زبان انگلیسی واقف نباشند که همین امر رسالت‌های نظام‌های بورس دهنده را افزایش می‌دهد. همچنین، لازم است تا حمایت کافی مالی از دانشجویان به عمل آید تا ایشان بتوانند در آرامش به تحصیل مشغول باشند.

---

* پست الکترونیکی : Ahaghdoost@kmu.ac.ir

کلیدواژگان: اعزام دانشجویان به خارج، موفقیت تحصیلی، دانشجویان مقطع دکتری و طول مدت تحصیل.

A Survey of Important Factors Affecting the Degree Duration of Iranian Ph.D. Students in Beritania

Ali-Akbar Haghdoost
*Biostatistician and Epidemiologist,
Assistant Professor in Kerman University
of Medical Sciences*

Ali Pourkhandani
*Researcher and Medical Student, Kerman
University of Medical Sciences*

Farideh Afzalan
Researcher, London University

Scholarship systems in almost all countries have supported postgraduate students to continue their studies abroad because of its importance in expanding knowledge and skills. In order to obtaining the objectives of scholarship, assessment of the granted students' problems is extremely essential.

In this study, all of Iranian students in Britain who awarded a scholarship from Iran were questioned. They were asked about the importance of the influencing factors in the duration of their Ph.D. courses. Our results showed that the limitation in English skills, the incompetence of supervisors and insufficient wages were the most influencing factors. In addition, ۵۷% expressed that the economical pressure was considerable in their daily life. We suggest that the scholarship system should support students to improve their English before leaving Iran. In addition, students are usually accepting the first offer without exploring the capability of their supervisors; hence the scholarship system should encourage students to pay more attentions to this essential factor. Moreover, the scholarship system should support students financially during their courses sufficiently to allow them to study calmly.

Keywords: Sending Students Abroad, Academic Achievement, Ph.D. Students and Degree Duration.

مقدمه

توجه به تأثیر بسیار زیاد اعزام دانشجو به خارج برای ادامه تحصیل اهمیت دارد، حتی کشورهای پیشرفته جهان نیز از این امر مهم بی‌نیاز نیستند، برای مثال، کشور ایالات متحده آمریکا خود یکی از بزرگ‌ترین کشورهای اعزام کننده دانشجو به خارج از کشور است و بدین دلیل، اعزام دانشجو به خارج از کشور و در کنار آن جذب دانشجو از خارج و تحقیق در باره مسائل مربوط به این موضوع انکارناپذیر است (حق دوست، ۱۳۸۲؛ فاضلی، ۱۳۸۲؛ مدنی، ۱۳۸۰). این در حالی است که هنوز در کشورهای در حال پیشرفت توجه کافی و مدیریت مناسبی برای بهره‌مندی از مزایای بورسیه دانشجویان به خارج از کشور وجود ندارد (حق دوست، ۱۳۸۴).

«اولین کاروان معرفت» که متشکل از پنج دانشجو در رشته‌های مختلف علوم انسانی، مهندسی و پزشکی بود، در سال ۱۸۱۴ وارد لندن شد. بعد از آن در نیمه‌های قرن نوزدهم با اقدام میرزا تقی‌خان امیرکبیر در تأسیس دارالفنون و دعوت معلمان خارجی، ترجمه متون علمی خارجی و اعزام محصلان ایرانی به خارج، روند روابط دانشگاهی و علمی ایران وارد مرحله گسترده‌تری شد. سومین مرحله اساسی بسط روابط دانشگاهی ایران و خارج به دوره رضاشاه و تأسیس دانشگاه تهران در سال ۱۳۱۳ باز می‌گردد. این روند تا ظهور انقلاب اسلامی استمرار یافت. بعد از انقلاب مدتی به دلیل تثبیت نظام سیاست اعزام متوقف شد، اما بعد از آن با توسعه دانشگاه و علوم و رشد نیازهای علمی و تحقیقاتی کشور سیاست اعزام مجدداً از سرگرفته شد، به شکلی که بعد از پایان یافتن جنگ تحمیلی عراق و شروع دوره بازسازی تعداد دانشجویان بورسیه در حد چشمگیری افزایش یافت و در اواسط دهه ۷۰، تعداد دانشجویان ایرانی بورسیه حدود ۳ برابر شد. البته، در سالهای اخیر با توجه به تغییر سیاستهای دولت در زمینه اعزام دانشجو و گسترش تحصیلات تکمیلی در داخل روند صعودی گذشته دیده نمی‌شود (فاضلی، ۱۳۸۲).

البته، با توجه به روندهای تاریخی توسعه دانشگاه و علم در ایران که همواره در بستری جهانی حرکت کرده و رشد یافته است و از سویی، با توجه به فرایندهای رو به رشد «جهانی شدن» و تأثیر اجتناب‌ناپذیر آن بر علوم و رشد و توسعه علم و دانشگاه در وضع کنونی (هاروی^۱، ۱۹۹۵؛ لوئیس^۲، ۲۰۰۰)، می‌توان گفت که در آینده نیز ما همچنان به بسط روابط بین‌المللی دانشگاهی و استمرار سیاست اعزام و مبادله دانشجو به منزله یکی از روشها و ابزارهای بین‌المللی کردن علوم و توسعه علمی کشور نیازمند هستیم (فاضلی، ۱۳۸۲؛ روم^۳، ۲۰۰۰).

با توجه به ضرورت گسترش سطح ارتباطی با سایر کشورهای جهان، طبیعی است که شناخت مشکلات فرا روی دانشجویان بورسیه و سعی در رفع آنها می‌تواند شرایطی را برای دانشجویان اعزامی فراهم آورد که با فراغ خاطر بیشتر به تحصیل بپردازند.

برای پررنگ کردن اهمیت این موضوع شایان ذکر است که اعزام هر دانشجو برای تحصیل در مقطع دکتری حدود یک میلیارد ریال هزینه در بردارد و طبیعی است که انتظار می‌رود دانشجوی اعزامی با استفاده از موقعیت به دست آمده حداکثر سعی خود را برای کسب دانش و مهارت‌های برتر به عمل آورد (حق دوست، ۱۳۸۲).

پر واضح است که عوامل مختلف فرهنگی- اقتصادی و اجتماعی در شکل دادن نظامهای بورس کشورها دخالت دارد (تیچلر^۴، ۱۹۹۹؛ روم، ۲۰۰۰؛ لوئیس، ۲۰۰۰). در بعضی کشورها مانند هندوستان این فرایند به صورت روشن‌تری تعریف شده است، ولی در بعضی کشورهای دیگر مانند تایلند و سوریه این فرایند به نظر ابهامات بیشتری دارد. همچنین، در سالهای اخیر مدیریت نظام بورس در کشور مالزی متحول شده و با ارتقای شیوه مدیریت و ساماندهی دقیق‌تر سعی شده است تا فرایند مذکور به شکل مؤثرتری مدیریت شود (حق دوست، ۱۳۸۳).

---

۱. Harvey
۲. Lewis
۳. Room
۴. Teichler

جوزف^۵ (۱۹۸۹) و جوچسم^۶ (۱۹۹۶) در مطالعات خود نشان دادند که دانشجویان خارجی در تحصیل خود با مشکلات متفاوتی نسبت به دانشجویان بومی روبه رو هستند که عدم توجه به این تفاوتها تأثیرات بسیار عمیقی در فراگیری آنها و پیشرفت تحصیلاتشان دارد. مهم‌ترین مشکلات دانشجویان خارجی معمولاً در تفاوت‌های فرهنگی، ضعف زبان و عدم توانایی در برقرار ساختن ارتباط مؤثر با مدرسان و سایر دانشجویان است. این در حالی است که با توجه به فرهنگ ایرانی و تعلقات خاطر بسیار زیاد به خانواده و فامیل، زندگی در خارج برای دانشجویان ایرانی احتمالاً از این بعد فشار بیشتری وارد می‌کند.

در یک نگاه کلی می‌توان مشکلات دانشجویان بورسیه را به مسائل فردی، خانوادگی، دانشگاهی و مدیریت سیستم بورسیه مربوط دانست (هلستن^۷، ۲۰۰۴؛ هریس^۸، ۲۰۰۵). بیور^۹ (۱۹۹۹) و هفمن^{۱۰} (۲۰۰۰) در مطالعات خود نشان دادند که چگونه مشکلات دانشجویان به‌خصوص دانشجویان خارجی بر پیشرفت تحصیلی آنها تأثیرگذار است. البته، مسلماً درک چنین ارتباطی چندان دشوار نیست، ولی تعیین نحوه و جهت ارتباطات در برنامه‌ریزی برای حل آنها بسیار مؤثر است. برای مثال، بعضی از کشورها مانند عربستان سعودی سعی کرده‌اند با متمرکز ساختن دانشجویان بورسیه خود در بعضی دانشگاهها و متمرکز کردن محل زندگی آنها از فشار روانی و فرهنگی بر آنها بکاهند، ولی بر اساس نظر خود دانشجویان این راهکار باعث کاهش تماس دانشجویان با سایر دانشجویان و همچنین، جامعه شده و حداقل نمود آن افت زبان خارجی این دانشجویان بوده است (حق دوست، ۱۳۸۲).

با توجه به این توضیحات، این نیاز احساس شد که باید به شکلی عمیق‌تر و مستندتر به مشکلات دانشجویان بورسیه ایرانی در خارج از کشور پرداخته و سعی شود تا با اولویت‌بندی دقیق این مشکلات برای حل آنها راهکارهایی ارائه شود. بنابراین، در این تحقیق سعی شد تا با بررسی دیدگاههای دانشجویان بورسیه ایرانی در کشور بریتانیا مشکلات آنها بررسی شود و

---

۵. Joseph
۶. Jochems
۷. Hellsten
۸. Harris
۹. Beaver
۱۰. Hofman

بدین وسیله بتوان راهکارهای مؤثری برای ارتقای پیشرفت تحصیلی دانشجویان بورسیه ارائه کرد. هدف از این تحقیق تعیین و رتبه‌بندی مشکلات فراروی دانشجویان بورسیه در بریتانیا بود. شایان ذکر است که بیشترین دانشجویان ایرانی بعد از انقلاب برای ادامه تحصیل به این کشور اعزام شده‌اند (فاضلی، ۱۳۸۲).

روش پژوهش

این مطالعه به صورت مقطعی و بر روی دانشجویان بورسیه ایرانی در کشور بریتانیا در سال ۱۳۸۲ صورت گرفت و برای بالا بردن دقت نتایج به دست آمده، از کل آنها به روش سرشماری^{۱۱} اطلاعات لازم اخذ شد. در این مطالعه عوامل مؤثر بر طولانی شدن مدت تحصیل به عنوان عواملی شناخته شد که بر پیشرفت تحصیلی دانشجویان نیز تأثیرگذار هستند. ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه خود ایفا بود. برای طراحی این پرسشنامه ابتدا با ۳۴ دانشجو مصاحبه باز و نیمه ساختار به صورت حضوری یا تلفنی برگزار شد و بعد از تحلیل محتوای این مصاحبه‌ها، چارچوب مفهومی^{۱۲} طراحی شد که در آن چهار حیطه اصلی مشکلات فراروی دانشجویان عبارت بودند از: عوامل دانشگاه و محل تحصیل، مشکلات نظام بورسیه، مشکلات مرتبط با موضوع تحقیق و مشکلات فردی. البته، بر اساس این چارچوب هر حیطه به زیر حیطه‌های متعددی تقسیم می‌شدند که در طراحی پرسشنامه مورد توجه قرار گرفتند.

بر این اساس، پرسشنامه‌ای مشتمل بر ۶۳ سؤال طراحی شد که ۲ سؤال آن نگرش سنجی، ۵۵ سؤال مرتبط با عوامل مؤثر بر طول مدت تحصیل، ۳ سؤال در خصوص مسائل اقتصادی و الگوی هزینه‌ها و ۳ سؤال کنترل‌کننده دقت پاسخها^{۱۳} بود.

---

۱۱. Census

۱۲. Conceptual Framework

۱۳. Check Questions

سؤالات اصلی مرتبط با میزان تأثیر هر یک از عوامل بر طول مدت تحصیل دانشجویان با مقیاس رتبه- عددی مورد سنجش قرار گرفتند، بدین شکل که پاسخ‌دهندگان باید به میزان تأثیر هر یک از عوامل مؤثر بر مدت تحصیل خود امتیازی بین صفر تا نه می‌دادند.

برای بالا بردن اعتبار پاسخها و ترغیب دانشجویان به پاسخ دادن به سؤالات، اطلاعات زمینه ایشان در انتهای پرسشنامه اخذ می‌شد و ایشان در صورت تمایل به سؤالات مذکور جواب می‌دادند. همچنین، سؤالات اول پرسشنامه به گونه‌ای طراحی شده بود که اولاً انگیزشی باشند و ثانیاً به هیچ وجه دارای سوگیری ارزشی^{۱۴} نباشند.

نحوه جمع‌آوری پاسخها به صورت فرم اینترنتی بود و از روشهای ممکن برای افزایش دقت پاسخها استفاده شد. برای مثال، با توجه به ساده بودن سؤالات، امکان تصحیح پاسخها حذف شد تا بدین وسیله امکان برگشت به عقب و تعدیل پاسخها از بین برود، چرا که در پیش مطالعه نشان داده شده بود تغییرات ثانویه پایایی پاسخها را کاهش می‌دهد. همچنین، بر اساس اطلاعات پیش مطالعه مدت زمان پر کردن پرسشنامه به روش الکترونیکی و از طریق اینترنت حدود ۱۰ تا ۱۵ دقیقه برآورد شده بود که مدت زمان قابل قبولی به نظر می‌رسید.

بعد از جمع‌آوری اطلاعات، پاسخها در برنامه SPSS version ۱۱.۵ وارد شد و بعد از بررسی دقت پاسخهای وارد شده ضریب پایایی پرسشنامه به تفکیک حیطه بر اساس روش آلفا کرونباخ تعیین شد. حداقل آلفا مربوط به حیطه عوامل شخصی و برابر ۰/۶۹ بود. در مقابل حیطه‌های مربوط به استاد راهنما و مسائل مربوط به بعد از دانش آموختگی آلفایی برابر ۰/۹۰ داشتند که در کل نشان از پایایی بسیار بالای سؤالات داشت.

قبل از تحلیل نهایی نتایج، ابتدا نتایج سؤالات چک‌کننده بررسی شد و پاسخگویانی که به هر سه سؤال چک‌کننده جواب نامناسب و اشتباه داده بودند، از مطالعه خارج شدند و پاسخهای آنها مورد آنالیز قرار نگرفت. سپس، امتیاز حیطه‌ها محاسبه شد. برای مقایسه ارزش حیطه‌ها از آزمون Repeated ANOVA استفاده شد و حد معنی‌داری آماری ۵٪ در نظر

---

۱۴. Prestige Bias

گرفته شد؛ در این تحلیل بررسی شد که آیا امتیازات داده شده به حیطه‌های مختلف توسط هر پرسشنامه با هم برابر بوده است یا خیر.

یافته‌ها

در مجموع، ۱۲۶ دانشجو به تمام سؤالهای پرسشنامه پاسخ داده‌اند. از بین کسانی که به سؤالات پرسشنامه پاسخ کامل داده بودند، ۲۲ نفر به ۱ سؤال، ۸ نفر به ۲ سؤال و یک نفر به هر ۳ سؤال چک کننده پاسخ نامناسب داده بودند. با توجه به این امر، تنها یک پاسخنامه از اعتبار کافی برخوردار نبود که از تحلیل نهایی خارج شد.

در بررسی مشخصات دموگرافیک پاسخ‌دهندگان، میانگین سنی آنها ۳۶/۶ سال با انحراف معیار ۳/۸ بود که کمترین و بیشترین سن به ترتیب عبارت بودند از: ۲۵/۵ و ۳۶ سال. از این میان، ۱۱۲ نفر (۹۰٪) به همراه خانواده در بریتانیا زندگی می‌کردند.

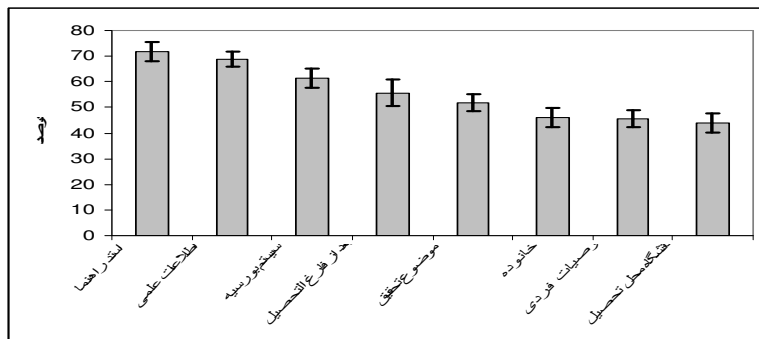
از نظر رشته در حال تحصیل ۲۷٪ پاسخ‌دهندگان در رشته فنی مهندسی، ۳۸.۵٪ در رشته پزشکی و شاخه‌های مرتبط با آن، ۲۲.۵٪ در علوم انسانی و هنر و ۱۲٪ در سایر رشته‌ها در حال تحصیل بودند.

در بررسی سؤال مربوط به میزان تمایل به پاسخگویی تنها ۶.۶٪ تمایل کمی به پاسخ دادن به سؤالات نشان دادند؛ ۵۲٪ افراد تمایل زیاد و ۴۱.۴٪ تمایل نسبتاً کافی برای پاسخگویی به سؤالات داشتند. همچنین، فقط ۲.۴٪ پرسشگری در این مطالعه را وقت تلف کردن دانسته و در مقابل ۳۴.۴٪ آن را مفید دانسته بودند. همچنین، ۶۲.۴٪ افراد بازده این گونه تحقیقات را به توجه مسئولان به نتایج مطالعه وابسته دانسته بودند.

از بین عوامل مؤثر بر طول دوره تحصیل، عدم توانایی استاد راهنما بیشترین امتیاز را به خود اختصاص داد (۷۱ از مبنای ۱۰۰). پس از آن، حیطه اطلاعات علمی (از جمله ضعف در زبان انگلیسی) از طرف دانشجویان با اهمیت شناخته شده است (۶۹). در مقابل، پاسخ دهندگان تأثیر محل تحصیل را در طول دوره تحصیل کمتر از بقیه عوامل دانسته‌اند (۴۴) (نمودار ۱). با وجود آنکه اختلاف امتیازات داده شده به حیطه‌ها از نظر آماری اختلاف معنی‌داری داشتند

($p < 0.001$)، ولی به نظر می‌رسد که تأثیر حتی عواملی با امتیاز کمتر نیز چشمگیر است. نکته مهم قابل توجه آنکه شرایط بعد از فارغ‌التحصیلی نیز تأثیر بسیاری بر طول مدت تحصیل دانشجویان داشت.

نمودار ۱- امتیاز کلی حیطه‌های مؤثر بر طول مدت تحصیل دانشجویان بورسیه بر اساس میانگین وزن داده شده سؤالات مربوط از مبنای صد

از میان عوامل مؤثر، ضعف زبان انگلیسی به نظر دانشجویان بیشترین تأثیر را در افزایش طول مدت تحصیل آنها داشت (۷/۴ از مبنای ۹). البته، عوامل فردی دیگری همچون ناآشنایی با روش تحقیق نیز بسیار مهم و مؤثر بود (۶/۱). در مقابل، فشار روانی به دلیل مجرد بودن (۳/۷) و سن بالای ۳۵ سال (۳/۱) در بین عوامل فردی کمترین اهمیت را نشان داد. در بین گزینه‌های مرتبط با خانواده، تعداد زیاد فرزندان (۵/۵) و مشکلات جسمی و روانی اعضای خانواده (۵/۷) بیشترین امتیاز و در مقابل ضعف زبان فرزندان کمترین امتیاز را آورد (۲/۶).

در بین عوامل مرتبط با موضوع تحقیق، دانشجویان بیشتر امتیاز را به نامشخص بودن موضوع تحقیق قبل از شروع تحصیل (۶/۶) و تغییر موضوع در حین تحصیل (۶/۲) دادند. در مقابل گرفتن مجوز علمی و اخلاقی تحقیق تأثیر زیادی بر طول مدت تحصیل دانشجویان نداشت (۲/۴).

در کل، امتیازات تعلق گرفته به گزینه‌های مرتبط به دانشگاه محل تحصیل مهم شناخته شدند و بیشترین امتیاز در این بین به کمبود اتاق اختصاصی و لوازم و امکانات جنبی تعلق گرفت (۵).

دانشجویان در خصوص تأثیر استاد راهنما معتقد بودند که عدم توانایی در هدایت دانشجو (۷/۲)، در دسترس نبودن (۶/۹) و عدم احاطه علمی وی به موضوع (۶/۷) به شدت مدت تحصیل آنها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. البته، با وجودی که وقت‌شناس نبودن استاد در بین این گزینه‌ها کمترین امتیاز را به خود اختصاص داده بود (۵/۶)، ولی در کل در مقایسه با امتیاز گزینه‌های سایر حیطه‌ها امتیاز آن قابل توجه بود.

در بین گزینه‌های مرتبط به حیطه‌های نظام بورسیه و همچنین، پس از دانش‌آموختگی و بازگشت به ایران بیشترین امتیازات به نامناسب بودن مقرری (۷) و محدودیتهای مالی و امکانات تحقیقاتی پس از بازگشت به ایران (۶/۱) تعلق گرفت، در حالی که در این دو حیطه کم اهمیت‌ترین گزینه‌ها بوروکراسی در دفتر سرپرستی (۴/۴) و مشکلات تأیید علمی مدارک (۳) دانسته شده بود.

جدول ۱- امتیازات داده شده به میزان اثر عوامل مختلف بر طول مدت تحصیل

دانشجویان بورسیه ایرانی در بریتانیا

انحراف معیار ±	گزینه	حیطه
۶,۱±۲,۱	نا آشنایی با متدولوژی تحقیق	تربیتی
۶±۲,۳	نداشتن مهارت کافی در استفاده عمومی از کامپیوتر و اینترنت	
۵,۸±۲,۴	ناآشنایی با نرم افزارها و ابزارهای تخصصی اعم از کامپیوتری یا آزمایشگاهی	
۵,۹±۲,۶	نداشتن معلومات علمی کافی در حیطه پژوهش (در حد کارشناسی ارشد)	
۷,۴±۱,۹	ضعف زبان انگلیسی	
۶۸,۹±۱۶,۷	کل حیطه اطلاعات علمی فرد	
۳,۱±۲,۶	سن بالا (بیش از ۳۵ سال)	
۴,۹±۲,۷	ناآشنایی با شیوه تحصیل در خارج از کشور	
۴±۲,۳	عدم قدرت انطباق با تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی در خارج	
۳,۷±۲,۳	مشکلات عاطفی ناشی از مجرد بودن	
۴±۲,۵	مشکلات عاطفی شدید ناشی از دوری از آشنایان در ایران	
۵,۲±۲,۹	مشکلات و بیماریهای جسمی	
۴۵,۶±۱۷,۸	کل حیطه روحیات و مشخصات فردی	
۵,۵±۲,۹	تعداد زیاد فرزند (بیش از ۲ فرزند)	
۵,۱±۲,۵	مشکلات عاطفی شدید همسر یا فرزندان ناشی از دوری از آشنایان در ایران	
۵,۷±۲,۷	مشکلات و بیماریهای جسمی همسر یا فرزندان	
۳,۸±۲,۶	ضعف در ایجاد ارتباط با خارجیان توسط همسر یا فرزندان	
۳,۱±۲,۴	ضعف زبان انگلیسی همسر	
۳,۹±۲,۹	تحصیل همزمان همسر	
۳,۵±۲,۵	عدم قدرت انطباق همسر یا فرزندان با تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی در خارج	
۳,۷±۳	مشکلات درسی فرزندان ناشی از تفاوت نظام آموزشی مدارس و نگرانی از کنکور	
۲,۶±۲,۴	ضعف زبان انگلیسی فرزندان به خصوص در مدرسه	
۴۵,۹±۲۰,۷	کل حیطه مربوط به خانواده	

ادامه جدول ۱

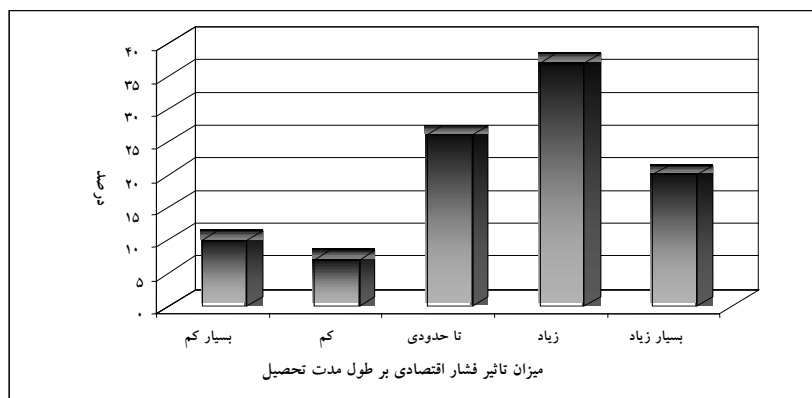
حیطه	گزینه	انحراف معیار ± میانگین
موسسه پژوهش	نامشخص بودن موضوع تحقیق از ابتدا	۶,۶±۲,۵
	حجم زیاد کار تحقیق	۶±۲,۴
	صرف زمان برای جذب بودجه از منابع خارجی (Grant)	۳,۲±۲,۷
	گرفتن تأیید علمی و اخلاقی (به خصوص در حیطه علوم پزشکی) برای شروع پژوهش	۲,۴±۳
	مشکلات دسترسی به اطلاعات مورد نظر	۴,۵±۲,۸
	عدم دسترسی به کارشناسان و مشاوران آگاه به دلیل نو بودن موضوع	۵,۲±۲,۹
	گروهی بودن پروژه و عدم قدرت تصمیم‌گیری کامل توسط دانشجو	۲,۳±۲,۸
	تغییر موضوع تحقیق به هر دلیل	۶,۲±۲,۸
	کل حیطه مربوط به موضوع تحقیق	۵۲±۱۸,۶
دانشگاه	بوروکراسی اداری در دانشگاه‌های خارج	۲±۱,۸
	کمبود امکانات کتابخانه‌ای و کامپیوتری به ویژه مرتبط با موضوع تخصصی دانشجویان	۳,۷±۲,۹
	کمبود مواد و ابزارهای مورد نیاز برای اجرای پروژه در دانشگاه	۴,۵±۲,۹
	نبودن گروه‌های پژوهش فعال در زمینه موضوع تخصصی دانشجویان	۴,۵±۲,۸
	نداشتن امکانات جنبی مانند میز، کامپیوتر یا دفتر کار اختصاصی برای دانشجو	۵±۲,۷
	کل حیطه مربوط به دانشگاه محل تحصیل	۴۴±۲۲
استاد راهنما	عدم توانایی در هدایت دانشجو	۷,۲±۲,۱
	نداشتن مهارت در ایجاد ارتباط با دانشجو	۶,۲±۲,۴
	نداشتن احاطه علمی به موضوع	۶,۷±۲,۶
	وقت شناس نبودن	۵,۶±۲,۶
	وظیفه شناس نبودن	۶,۲±۲,۶
	نداشتن انگیزه و علاقه شخصی	۶,۴±۲,۸
	در دسترس نبودن	۶,۹±۲,۱
	تغییر استاد راهنما به هر دلیل	۶,۴±۲,۹
	کل حیطه مربوط به استاد راهنما	۷۱,۷±۲۱,۵

ادامه جدول ۱

حیطه	گزینه	انحراف معیار ± میانگین
تفاهیم بورسیه	گزینش نامناسب دانشجویان	۶±۳,۱۲
	نامتناسب بودن میزان دریافتی با هزینه های زندگی	۷±۲,۴
	ارتباط ناکافی دفتر سرپرستی با دانشجویان	۵,۱±۲,۵
	عدم حمایت سرپرستی از حقوق دانشجویان در مقابل دانشگاه	۵,۳±۳
	عدم وجود انعطاف لازم در قوانین با توجه به خواستها و نیازهای دانشجویان	۵,۹±۲,۸
	بوروکراسی در دفتر سرپرستی	۴,۲±۲,۸
	نبود نظارت علمی بر کار دانشجویان	۴,۹±۳,۱
	کل حیطه مربوط به نظام بورسیه	۶۱,۳±۲۰,۴
	مشکلات تأیید مدارک علمی	۳±۳
مشکلات دانش آموختگی و بازگشت به ایران	نامشخص بودن یا عدم رضایت دانشجویان از محل پیش بینی شده برای کار در ایران	۴,۲±۳,۲
	عدم امکان بهره گیری از آموخته های علمی در ایران	۵,۴±۳,۳
	حقوق پایین پس از بازگشت به ایران	۵,۷±۳,۳
	محدودیت های امکانات مالی برای کار تحقیقات در ایران	۶,۱±۳,۲
	محدودیت در حفظ یا ایجاد ارتباط علمی با مراکز خارج از کشور	۵,۹±۳,۲
	مشکلات و محدودیت های اجتماعی و سیاسی در ایران	۴,۸±۳,۶
	کل حیطه مربوط به موارد بعد از فارغ التحصیلی	۵۵,۷±۲۹

امتیاز هر سؤال از مبنای ۱ تا ۹ و امتیاز هر حیطه از مبنای صفر تا صد حساب شده است.

در جواب میزان تأثیر فشار اقتصادی بر طول مدت تحصیل، ۵۷٪ پاسخ دهندگان گزینه های زیاد و نسبتاً زیاد را انتخاب کرده اند که این مطلب نشان دهنده تأثیر بسزای فشار اقتصادی وارد بر دانشجویان بر طول مدت تحصیل آنان است (نمودار ۲).

نمودار ۲- نظر پاسخ دهندگان در مورد تأثیر فشار اقتصادی بر افزایش طول مدت تحصیل دانشجویان

بحث و نتیجه‌گیری

به صورت اجمالی یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که دانشجویان نقش استاد راهنما را بسیار پر رنگ دانسته و باور داشته‌اند که در صورت نامناسب انتخاب شدن ایشان طول مدت تحصیل آنها و به طبع آن کیفیت آموزش تحت تأثیر قرار خواهد گرفت. البته، در کنار این مورد، دانشجویان معتقد بودند که ضعف توانمندیهای آنها در زبان انگلیسی و روش تحقیق و همچنین، سردرگمی آنها در ابتدای شروع دوره در خصوص موضوع تحقیق به شدت می‌تواند بر مدت تحصیل آنها تأثیر بگذارد.

نگاهی گذرا به میزان پایایی سؤالات و همچنین، میزان بالای انگیزه دانشجویان به پاسخ به سؤالات این پرسشنامه تا حدودی می‌تواند این اطمینان خاطر را به وجود آورد که احتمالاً نتایج این تحقیق از اعتبار کافی برخوردار است و می‌توان آن را مبنایی برای نتیجه‌گیری و برنامه‌ریزی در این امور قرار داد.

ضعف زبان انگلیسی در شروع تحصیل از جمله مهم‌ترین عوامل مؤثر بر طول دوره تحصیل دانسته شده بود. این مهم در تحقیقات مشابه نیز دیده شده است و نشان از اهمیت توانمندی

در این حیطه به عنوان یک فرامهارت^{۱۵} دارد (هلستن، ۲۰۰۴؛ بیور، ۱۹۹۹؛ جوزف، ۱۹۸۹؛ هریس، ۲۰۰۵). برای رفع این معضل اگرچه دفتر سرپرستی و حتی دانشگاههای محل تحصیل می‌توانند با برگزاری کلاسهای مدون حین دوره مؤثر باشند، ولی با توجه به هزینه سنگین این دوره‌ها در خارج از کشور و فشردگی حجم کاری دانشجویان در حین تحصیل، به نظر می‌رسد که توانمندسازی دانشجویان در زبان انگلیسی قبل از اعزام باید مد نظر باشد و در نظام بورسیه برای این موضوع دقیقاً تدابیری اندیشیده شود.

البته، متدولوژی تحقیق نیز از جمله مسائل مهمی است که ناآشنایی با آن می‌تواند ماهها دانشجویان را سرگردان کند، لذا، آشنا ساختن دانشجویان پیش از اعزام با این مقوله نیز به دانشجویان برای شروع بهتر و مؤثرتر درس در خارج از کشور کمک بسزایی می‌کند. همچنین، با فراگیری روش تحقیق در سطح عالی دانشجو می‌تواند موضوع مناسب و کاربردی متناسب با نیاز کشور انتخاب کند و هدفمدارانه نه تنها محل تحصیل و استاد راهنمای خود را برگزیند، بلکه به دلیل روشن بودن روش کار، سریع‌تر مراحل اجرای آن را طی کند.

فشارهای روانی ناشی از زندگی در یک کشور جدید نیز می‌تواند باعث بروز اشکالاتی در تحصیل و افزایش طول مدت مربوط شود (هریس، ۲۰۰۵؛ هافمن، ۲۰۰۰؛ ولت، ۱۹۹۹؛ هلستن، ۲۰۰۴). اصطلاحاتی همچون *homesick* تقریباً برای بیشتر دانشجویان ایرانی عبارتی آشناست که اکثراً به نوعی آن را با درجات مختلف درک کرده‌اند. خوشبختانه، دانشجویان این مشکل را چندان در مدت تحصیل خود مهم ندانسته‌اند که شاید دلیل اصلی گذرا بودن این مشکل باشد؛ به عبارتی، دانشجویان به سرعت می‌توانند خود را با شرایط جدید وفق دهند و برای تحصیلی مؤثر و موفق خود را مهیا سازند. با وجود این، به نظر می‌رسد که با اتخاذ تدابیری ساده، ولی مؤثر از جمله ارائه مشاوره‌های روانی به دانشجویان و خانواده آنها قبل از اعزام و دادن اطلاعات کافی به آنان و نیز حمایت از آنها در بدو ورود بتوان بار روانی مذکور را به شیوه‌ای مناسب کاهش داد. در این مسیر به نظر می‌رسد حمایت دانشجویان قدیمی‌تر از دانشجویان جدیدالورود یکی از ساده‌ترین و کم‌خرج‌ترین مکانیسمها باشد.

۱۵. Meta-capacity

البته، باید به مقوله استاد راهنما بسیار دقیق‌تر اندیشید. دانشجویان نقش استاد راهنما را بسیار پررنگ دانسته‌اند که البته، بر نتایج سایر تحقیقات نیز منطبق است (هریس، ۲۰۰۵؛ اسپیر، ۱۹۹۶). یک استاد راهنمای با تجربه، با سواد و دارای وقت کافی از نظر بسیاری از دانشجویان ایده‌ال است. ولی در زمان گرفتن پذیرش معمولاً دانشجویان ایرانی محدودیتهای و معذوریتهای بسیاری دارند و به دلیل دسترسی نداشتن به منابع کافی اطلاعاتی و راهنمایی از سوی افراد باتجربه هدف اصلی خود را گرفتن پذیرش می‌دانند شاید کمتر دانشجویی در شرایط پرتهاپ قبل از اعزام به فکر تحلیل دقیق استاد راهنمای پیشنهادی باشد. با توجه به اینکه اکثر دانشگاههای خارجی به دلیل داشتن تعداد بسیار زیاد دانشجویان خارجی کاملاً به این امر واقف هستند، خیلی نگران عدم جذب دانشجوی خارجی به دلیل استاد راهنمای نامناسب نیستند. بنابراین، نقش نظام بورس دهنده در ارزیابی دقیق‌تر استادان راهنما و همچنین، آگاه‌ساختن دانشجویان به نقش استاد راهنما و ترغیب آنها به انتخاب خودآگاهانه و مدبرانه ایشان بسیار مهم است.

نگرانی دانشجویان از وضعیت بد اقتصادی پس از اتمام دوره بورسیه غالباً دانشجویان را به پس‌انداز در حین تحصیل و در نتیجه، عدم تمرکز کامل بر تحصیل وادار می‌کند و به طبع طول دوره افزایش می‌یابد. پر واضح است که دانشجو باید باور داشته باشد که در طول تحصیل خود نباید توقع داشتن یک زندگی ایده‌ال و به نوعی مرفه را داشته باشد، ولی در کنار این موضوع، نظام بورسیه نیز بدانند که گاه افزایش چند درصدی در مقرری دانشجویان و حمایت مالی از آنها در گلوگاهها به خصوص در ابتدای دوره تحصیل می‌تواند به شکل بسیار مؤثری به ارتقای کیفیت تحصیل آنها بینجامد. ذکر این نکته لازم است که بسیاری از دانشجویان بورسیه در داخل کشور از زندگی نسبتاً قابل قبولی برخوردار بوده‌اند و با توجه به سن بالای آنها و داشتن فرزند، در بعضی مواقع فشار روانی حاصل از کمبودهای اقتصادی تعادل ذهنی و روانی آنها را بر هم می‌زند.

البته، در تفسیر نتایج این تحقیق باید به محدودیتهای آن نیز توجه داشت. اولاً این تحقیق در بین دانشجویان بورسیه در بریتانیا صورت گرفته و ممکن است بعضی از یافته‌های آن را نتوان

به‌سادگی به دانشجویان محصل در سایر کشورها تعمیم داد، اگرچه زیاد بودن تعداد دانشجویان ایرانی در کشور بریتانیا به نوعی می‌تواند تعدیل‌کننده باشد. از طرف دیگر، این تحقیق به صورت کمی انجام شده و اگرچه آمار و ارقامی ارائه می‌دهد که قابل درک و استناد هستند، ولی به دلیل نوع مطالعه شاید از عمق کافی برخوردار نباشد. طبیعی است که برای حل این مشکل انجام یافتن مطالعات کیفی در کنار این گونه مطالعات می‌تواند بسیار مفید باشد. شایان ذکر است که در مرحله اول این مطالعه و برای طراحی پرسشنامه، مصاحبه‌های نیمه ساختار یافته با تعدادی از دانشجویان صورت گرفت که مفاهیم اصلی برگرفته از آن قسمت از مطالعه کیفی در جهت تأیید یافته‌های کمی مطالعه است، ولی در این مقاله مجال بحث و نگارش یافته‌ها به سبک کیفی نبود.

به نظر می‌رسد که در نظام بورسیه باید در انتخاب استاد راهنما و همچنین، آماده‌سازی دانشجویان برای تحصیل در خارج از کشور تدابیری اندیشیده شود. دانشجویان ایرانی به دلیل زحمت در گرفتن پذیرش قبل از اعزام کمتر در مورد انتخاب استاد راهنمای خود سختگیری می‌کنند و همچنین، شاید به اهمیت توانمندی برتر در زبان انگلیسی واقف نباشند که همین امر رسالتهای نظامهای بورس دهنده را افزایش می‌دهد.

قدردانی

بدین وسیله مؤلفان تشکر قلبی خود را از جناب آقای دکتر ناصر شمس، نماینده محترم علمی ایران در بریتانیا، و همکاران محترم ایشان برای حمایت و پشتیبانی از اجرای این تحقیق اعلام می‌دارند. همچنین، از جناب آقای دکتر یحیی پاسدار، دکتر حمید برادران و دکتر محمد مرانی که در جمع‌آوری اطلاعات کمک مؤثری نموده‌اند، تشکر می‌شود. در انتها نیز جا دارد از کلبه دانشجویانی که با پر کردن پرسشنامه موجبات اجرای این تحقیق را فراهم آوردند، تشکر شود.

منابع

الف. فارسی

۱. حق دوست، علی‌اکبر (۱۳۸۲)؛ بررسی وضعیت دانشجویان بورسیه ایرانی در بریتانیا از نظر مدت تحصیل و میزان مقرری دریافتی و مقایسه با سایر دانشجویان غیر ایرانی، لندن: نمایندگی علمی ایران در بریتانیا، ص. ۱۱۲.
۲. حق دوست، علی‌اکبر (۱۳۸۳)؛ «مطالعه کیفی مقایسه سیستم بورس اعزاز به خارج دانشجویان دکترا در کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته»؛ *مجله گام‌های توسعه در آموزش پزشکی*، شماره ۱، صص. ۷۳-۸۴.
۳. حق دوست، علی‌اکبر (۱۳۸۴)؛ «طول مدت تحصیل دانشجویان ایرانی مقطع دکترای تخصصی در بریتانیا و ایرلند در بین سالهای ۱۳۷۴ و ۱۳۸۰»؛ *مجله گام‌های توسعه در آموزش پزشکی*، شماره ۱، صص. ۱-۹.
۴. فاضلی، نعمت‌الله و ناصر شمس (۱۳۸۲)؛ *حلقه‌های مفقوده در نظام مدیریت ارتباطات و مبادلات بین‌المللی علمی و دانشگاهی ایران و غرب*؛ لندن: نمایندگی علمی ایران در بریتانیا.
۵. مدنی، سهیلا (۱۳۸۰)؛ «فراسوی مرزها: بررسی وضعیت دوره آموزشی ۶ ماهه پیش از شروع مقطع Ph.D. در کشور انگلستان و نظر دانشجویان بورسیه در خصوص گذراندن دوره مذکور»؛ *طب و تذکیر*، شماره ۴۱، صص. ۸۵-۹۶.

ب. لاتین

۱. Beaver, B. & B. Tuck (۱۹۹۹); The Adjustment of Overseas Students at a Tertiary Institution in New Zealand; HERDSA Annual International Conference.
۲. Harris, R. (۲۰۰۵); "Overseas Students in the United Kingdom University System"; *Higher Education*, Vol. ۲۹, No. ۱, pp. ۷۷-۹۲.
۳. Hellsten, M. & A. Prescott (۲۰۰۴); Learning at University: The International Student Experience"; *International Education Journal*, Vol. ۵, No. ۳, pp. ۳۴۴-۳۵۱.
۴. Hofman, A. & M. V. Den Berg (۲۰۰۰); "Determinants of Study Progress: The Impact of Student, Curricular and Contextual Factors on Study

- Progress in University Education”; *Higher Education*; Vol. ۲۵, No. ۱, pp. ۹۳-۱۱۰.
۵. Joseph, F. F. & R. E. Stren (۱۹۸۹); “Language Skills and Adaptation: A Study of Foreign Students in a Canadian University”; *Curriculum Inquiry*, Vol. ۱۹, No. ۳, pp. ۲۹۳-۳۰۸.
۶. Spear, R. (۱۹۹۶); *Current Issues in Graduate Education at the ANU*; Australia, The Australian National University.
۷. Vole, S. (۱۹۹۹); “Learning Across Cultures: Appropriateness of Knowledge Transfer”; *International Journal of Educational Research*, Vol. ۳۱, pp. ۶۲۵-۶۴۳.
۸. Room, G. (۲۰۰۰); “Globalization, Social Policy and International Standard-setting: the Case of Higher Education Credentials”; *International Journal of Social Welfare*, Vol. ۹, No. ۲, pp. ۱۰۳.
۹. Harvey, L. J. & M. D. Myers (۱۹۹۵); “Scholarship and Practice: the Contribution of Ethnographic Research Methods to Bridging the Gap”; *Information Technology & People*, Vol. ۸, No. ۳, pp. ۱۳-۲۷.
۱۰. Lewis, D. R. & H. Dunder (۲۰۰۰); Equity Effects of Higher Education in Developing Countries. In: Chapman D. W., Austin A. E., editors. *Higher Education in the Developing World: Changing Contexts and Institutional Responses (Greenwood Studies in Higher Education)*; London: Greenwood Press, pp. ۲۶۵.
۱۱. Teichler, U. (۱۹۹۹); “Higher Education Policy and the World of Work: Changing Conditions and Challenges”; *Higher Education Policy*, Vol. ۱۲, No. ۴, pp. ۲۸۵-۳۱۲.
۱۲. Jochems, W. J. Snippe, H. J. Smid & A. Verweij (۱۹۹۶); “The Academic Progress of Foreign Students: Study Achievement and Study Behaviour”; *Higher Education (Historical Archive)*, Vol. ۳۱, No. ۳, pp. ۳۲۵-۳۴۰.